

СТАЛИ НА ЗАХИСТ САКСАГАНІ

Учасники партнерства під час огляду території з метою організації екомузею (зліва): редакторка радіомовлення „Криворіжжя“ Олена Маковій, Єжи Даровський, автор проекту екомузею полковник Петро Лисенко, керівник місцевого осередку Спілки офіцерів України, перекладачка з польської мови Людмила Рибалко.
Фото Сергія Зінченка

Кривий Ріг сьогодні – одне з найдовших у світі міст і таке, що має один із найпотужніших гірничо-металургійних комплексів. І одне з найпотужніших серед тих, що забруднюють навколишнє середовище. Річка ж Саксагань, на берегах якої воно зростало, тепер більше схожа на брудну калюжу, перегороджену в кількох місцях та ще й частково загнану в жолоб із міцного бетону. Тож, здавалося б, створення у 2012 році українсько-польського Партнерства „Відродження річки Саксагань“ („ВідріС“), в якому взяли участь громада, влада і підприємці, мало б щедро вітатися. Але сталося інше: протягом наступних кількох років промисловці з подвоєною енергією накинулися на живу природу для отримання зиску. І тому голова секретаріату партнерства Микола Коробко (в недалекому минулому – голова Всеукраїнської асоціації „Зеленийсвіт“) під час засідання круглого столу в грудні минулого року, на якому розглядалося питання захисту і збереження природи, назвав одну з таких атак вибухом бомби. У липні 2018 року на громадські слухання їх організатори з обласного департаменту, поставили звіт про вплив на довкілля товариства „Кривбасцемент“ з видобутку залізистих кварцитів. Це був наступ на заказник загальнодержавного значення „Балка Північна Червона“. Світлана Дьякова, яка є активісткою Криворізького міського правозахисного товариства, що відіграє ключову роль у Партнерстві „ВідріС“, виявила, що частина території, яка була зарезервована для наросування до 4,000 гектарів заказника „Інгулецький степ“, розорюється, на цих ділянках земель загального користування виділені ділянки, які вже мають своїх власників. Інша учасниця партнерства Тетяна Альохіна, доцентка катедри хемії з Криворізького державного педагогічного університету, нагадала присутнім історію Балки Кобильної, що знаходиться на південь від Кривого Рогу, в Широківському районі. Там теж плянувалися землевідведення для організації заповідника, але поки десятиліттями готувалися для цього документи, земля була розпайована.

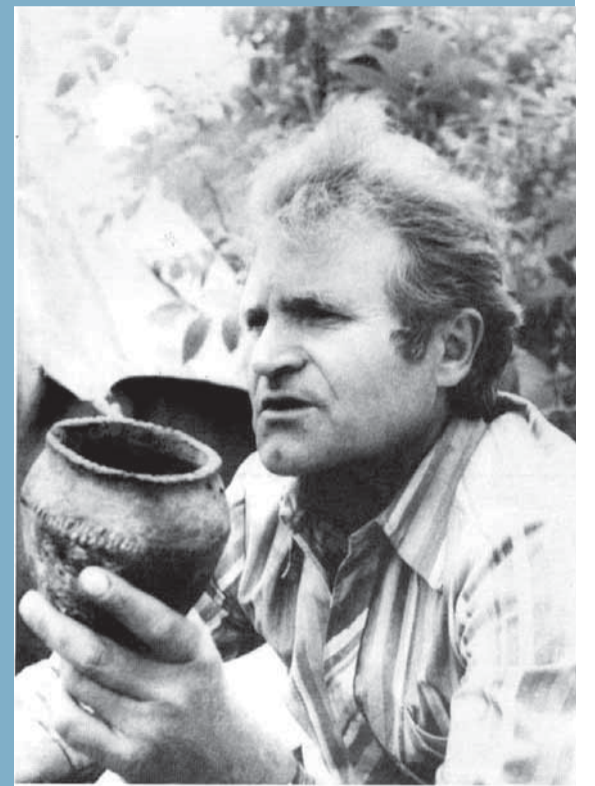
Місцева влада не потурбувалася належним чином, аби як належить захистити вже нами зроблене на узбережжі Саксагані. Але цього року, як на мене, у неї є шанс виправити становище. У Кривому Розі 27 січня почав працювати Офіс Центральної державної екологічної інспекції. Безпосередня присутність інспекторів відкриє більше можливостей у залагодженні долі Саксагані, цієї бідолашної містоутворюючої річки. Але необхідно діяти на базі українських цінностей. Коли бачиш, як діють польські друзі, ініціатори створення Партнерства „ВідріС“ під керівництвом Єжи Даровського, коли відчуваєш жертвну допомогу на організацію української справи в Кривому Розі від американських друзів з української діаспори (в першу чергу – через Фундацію ім. Івана Багряного), то маєш перед очима зовсім інше. Спитаєте, щосаме? У місті панують російськомовні газети, керівник місцевої просвітянської організації ім. Тараса Шевченка пише свої матеріали майже виключно російською мовою, що на криворізьких вулицях кожного дня чути російську лайку. І все це – на 30-му році отримання Україною політичної незалежності.

Сергій ЗІНЧЕНКО,
редактор газети „ПроміньПросвіти Є“, м. Кривий Ріг.
(Передрук з газети американської громади в США „Свобода“, 5 лютого 2021 року)

ПРО УКРАЇНСЬКИХ ТВОРЦІВ-МУЧЕНИКІВ

Валер'ян Підмогильний
(1901—1937)

Кінець 1980-х. В експедиції

(Читайте на 3-4-й стор.)

Анонімні Telegram-канали: що робити з фейками, маніпуляціями та «російським слідом»?

Початок лютого ознаменувався гучним криттям низки анонімних телеграм-каналів, адміністрація яких Служба безпеки України звинуватила у співпраці з російськими спецслужбами. Однак розмови про те, що до ведення подібних телеграм-каналів може бути причетна Росія, лунають не вперше. Чим вони зумовлені? Чому анонімні телеграм-канали набули широкої популярності в Україні? Чи варто довіряти їхній інформації? Та чи потрібно якимось чином регулювати сферу Telegram?

Які анонімні канали потрапили до уваги СБУ і чому?

«Легитимний», «Резидент», «Картель», «Сплетница», «Чорний квартал», «Политический расклад», «Нетипичное Запорожье», «Тремпель Харьков», «Одесский фразер», «Днепр live», «Николаев live», «Херсон live».

За інформацією СБУ, до їхнього створення та адміністрування громадян України залучили спецслужби Росії, а вартість розміщення публікацій у цих телеграм-каналах становила від кількох сотень (у регіональних) і до 25-30 тисяч гривень (на всеукраїнських). У відповідь на це вищезгадані канали опублікували повідомлення, що таким чином СБУ нібито «хоче змістити акценти з мільярдної корупції на «Великому будівництві».

«Головним менеджером» агентурної мережі вищезгаданих телеграм-каналів, за даними української спецслужби, виявився одесит, який був одним із організаторів масових заворушень під час одеського «Антимайдану». Нині він переходить за кордоном, але, як повідомили в СБУ, заочно висунули йому підозру у державній зраді та оголосили у розшук. Про те, що низка анонімних телеграм-каналів пов'язані з Росією та можуть бути її інструментом у гібридній війні проти України (і навіть впливати на роботу Верховної Ради) ще минулого року писала у своєму розслідуванні журналістка Любов Величко. Вона проаналізувала понад 10 тисяч повідомлень у п'яти популярних телеграм-каналах (зокрема,

трьох анонімних – «Легитимний», «Резидент», «Темный рыцарь») і встановила, що ними часто користуються депутати фракції «Слуга народу». За даними журналістки, у низці випадків заклики, які просували в телеграм-каналах, потім відображалися в результатах голосування депутатів «Слуги народу». Наприклад, кількмісячна «вбивча інформаційна атака» проти тодішнього прем'єр-міністра Олексія Гончарука, що почалася з перших днів після його призначення, врешті завершилася його відставкою, за яку проголосували 240 із 246 депутатів фракції «Слуга народу». До речі, після цього розслідування Любов Величко зазнала атаки інтернет-ботів і погроз. Провадження відкрите за частиною 1 статті 345-1 Кримінального кодексу України (погроза або насильство щодо журналіста)

Експертка з інформаційної гігієни та авторка книги «Нація овочів» Оксана Мороз вбачає у цьому провини частини українських ЗМІ, які занадто багато уваги приділяли інформації, котру поширювали у таких телеграм-каналах. «Іх легалізували певні медіа (як правило, проросійського спрямування), і таким чином людей привчили до того, що ці телеграм-канали є джерелом новинної інформації. Це було зроблено буквально за рік, ще у 2019 році лише кілька відсотків українців користувалося новинами з Телеграму, а у 2020 році таких людей став уже майже 21 відсоток», – говорить Мороз. Таку цитованість у традиційних ЗМІ, додає експертка міністра інформаційної політики, експерт з питань інформаційних воєн Дмитро Золотухін, ці телеграм-канали отримують переважно за гроші (тобто вона є джінсою). Але це – не єдиний аспект, завдяки якому анонімні телеграм-канали користуються популярністю...

Софія СЕРЕДА, радіо «Свобода», 9 лютого 2021 року

(У скороченому вигляді. Повністю читайте за посиланням: <https://www.radiosvoboda.org/a/anonimni-telegram-kanaly/31092089.html>)

Правозахист, Україна і світ: події і дати

ГУЛАГ ОГПУ СССР

Главное Управление Лагерьей Объединенного Главного Политического Управления СССР – Головне Управління Таборів Об'єднаного Головного Політичного Управління, це ж що ГУИТЛ, Главное Управление Исправительно-Трудовых Лагерьей СССР – Головне Управління Виправно-Трудових Таборів ОГПУ СРСР) – нова з 1930 року назва «Концентраційних таборів ОГПУ СРСР» у зв'язку з перейменуванням їх на «виправно-трудова». Незалежно від ГУЛАГу ОГПУ продовжують існувати виправно-трудова табори НКВД і НКЮ РСФСР (та інших союзних республік). З цих трьох табірних систем ГУЛАГ є найсуворішою.

Перший начальник ГУЛАГу – Генріх Ягода, якого пізніше змінив Матвій Берман. Обоє будуть розстріляні як «вороги народу». Розвиваючи соловецький досвід, ГУЛАГ споруджує перші гігантські будови комунізму, причому відсутність механізації підмінюється м'язовою силою сотень тисяч голодних і погано одяжених ув'язнених (ДніпроГЕС, ББК, БАМ, Косомльська-Амури й ін.). ОГПУ широко реклямує своє вміння «перековування» рецидивістів і контр-революціонерів на ентузіастів будівництва комунізму.

У 1934 році у зв'язку зі скасуванням ОГПУ і перебранням його функцій новоствореним НКВД СССР, також і ГУЛАГ передається новому наркоматові. ГУЛАГ НКВД (з 1946 – МВД) СССР, Головне управління виправно-трудова таборів і трудових поселень НКВД СРСР, організоване відповідно до постанови ЦВК і РНК СРСР від 10 липня 1934 року «Про утворення загальносоюзного НКВД». У відання ГУЛАГу передаються всі до тепер існуючі табори, що були в розпорядженні ОГПУ СССР, НКВД РСФСР і НКЮ РСФСР (та інших союзних республік). Уперше всі табори СРСР об'єднані під одним керівництвом. У постанові ЦВК і РНК від 27 жовтня 1934 року до цієї назви додано: «... і місць ув'язнення», тобто ГУЛАГу підпорядковані також і в'язниці.

Начальником ГУЛАГу призначається Матвій Берман, який був до цього начальником ГУЛАГу ОГПУ. Усі найважливіші посади обіймаються його колишніми співробітниками, у багатьох з яких є соловецький досвід. Перед ГУЛАГом, очолюваним заступником Наркома в ранзі генерала, ставляться такі завдання:

- ізоляція ненадійних і неблагонадійних елементів з одночасною експлуатацією їх як робсили;
- перекидання цієї робсили на будь-які відстані і в будь-яке місце. Примітка: з початку 40-х років, виступаючи в ролі підрядника, ГУЛАГ приступив до будівництва шосейних доріг і залізниць у дружній Монголії, де на роботах використовувалися привезені з СРСР ув'язнені;
- відкриття нових табірних комплексів;
- періодична ліквідація визначених категорій ув'язнених.

Здійснення цих завдань забезпечують такі управління ГУЛАГу: а) політуправління; б) управління кадрами; в) оперчекістське управління; г) прокурор ГУЛАГу; д) суд (лагсуд); е) управління охорони і режиму; ж) фінуправління; з) сануправління; і) адміністративно-господарський управління.

Експлуатацією підневільної робсили відають спеціалізовані відділи: з лісозаготівлі, капітального будівництва, сільгоспробіт, з видобутку та інші. Внаслідок «Великої чистки» (1937-1938 роки) в табори були відправлені мільйони людей. Наприкінці 30-х і на початку 40х років було утворено близько півтора десятка спеціалізованих головних управлінь: «Дальстрой», «ГУШОС-Дор», «Гидрострой», «ГУЖДС», «ГУГМП» та інші. («За роки існування Радянського Союзу в країні з'явилося щонайменше 476 самостійних табірних комплексів, до складу яких входили тисячі окремих таборів, у кожному з яких були ув'язнені від декількох сотень до багатьох тисяч людей», – Енн Еплблом, «Історія ГУЛАГу», переклад з англійської Андрія Іщенко, – список управлінь таборів, Київ. Видавничий дім «Киево-Могилянська академія, 2006 рік, стор. 10). **Найповніший список управлінь таборів і карти опубліковані** у виданні: «Карта. Российский независимый исторический и правозащитный журнал», 10-11, рік видання не зазначений, може бути 1992-й або пізніше, с. 58-59).

Із 40х років ГУЛАГ монополізує науково-дослідну роботу для армії, міліції («шарашки»). У кожного Головного управління – свої табори на місцях. На відміну від ГУЛАГу ОГПУ, про діяльність Г. НКВД СРСР радіо і преса мовчать. Низька продуктивність підневільної робсили компенсується винятковою дешевизною її утримання і доставки в будь-які (навіть найвіддаленіші та пустельні) куточки країни. Примітивний характер робіт дозволяє стимулювати продуктивність праці простим застосуванням насильства. Застосовуються й інші методи. Таємність діяльності ГУЛАГу дозволяє встановити порівняно високий плановий коефіцієнт смертності. Вона становить пересічно 30 відсотків на рік, а запланованість із центру – до 80 відсотків на рік.

До моменту утворення ГУЛАГу до 1934 року його головними трудовими резервами були селяни, жертви насильницької колективізації села. Відразу приспів «кіровський потік», що незабаром переріс у «Велику чистку», яка вигнала в табори мільйони людей. З тих пір і до смерті Сталіна (1953 рік) ГУЛАГ регулярно поповнюється жертвами чергових масових кампаній.

У царській Росії було ув'язнених:
у 1912 році – 183 тисячі.

У Радянському Союзі було ув'язнених:
у 1924 році – 86 тисяч;
у 1927 році – близько 200 тисяч;
у 1937 році – близько 16 мільйонів;
у 40-50-ті роки – близько 17-22 мільйонів;
у 70-ті роки – близько 3 мільйонів;
у 80-ті роки – близько 4 мільйонів.

Енн Еплблом вважає, що через табори пройшло близько 18-ти мільйонів людей, а ще близько 6 мільйонів було вислано й депортовано до казахстанських степів і сибірських лісів. (Див. «Історія ГУЛАГу», переклад з англійської Андрія Іщенко. – Київ, Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006 рік, стор. 10).

Починаючи з 1936 року й до смерті Сталіна режим ГУЛАГу систематично посилюється. Особливим репресіям піддаються політв'язні. Табірні комплекси ГУЛАГу ((Управління табору) зазвичай очолює генерал, іноді полковник НКВД-МВД. Він відповідає і за виробничу, і за пенітенціарну сторону. Оскільки премії і нагороди він і його співробітники одержують насамперед за перевиконання виробничого плану, то трапляється, що вимоги режиму в деяких окремих випадках підпорядковуються інтересам виробництва.

Табірні комплекси (Управління таборів) розкидані по всій країні (а не тільки десь в глушині). Навіть – у столицях. Однак вони так хитро замасковані, що непосвячений у справі про це не здогадуватиметься. До середини 40-х років їх уже було кілька сотень. У кожного – від кількох десятків тисяч до більше мільйона ув'язнених. Нерідко у віддалених районах країни пенітенціарне населення табірного комплексу значно перевищувало за кількістю місцеве вільне населення. А бюджети деяких табірних комплексів перевищували у багато разів бюджет краю, області чи навіть кількох областей, де вони були роташовані. Табірний комплекс не підпорядковувався місцевій владі, а тільки – ГУЛАГу в Москві. Його ж працівники (вільнонаймані і ув'язнені) були непідсудними місцевим судам. Він мав свої збройні сили для охорони табору, а роль міліції виконував оперчекістський відділ.

Після смерті Сталіна всі спеціалізовані управління ГУЛАГу були передані відповідним міністерствам, зберігаючи за ГУЛАГом лише роль постачальника підневільної робсили. Щоб перебрати до рук ГУЛАГівський «ГУШорсДОР», довелося створити нове загальносоюзне Міністерство автотранспорту і шосейних доріг (26 серпня 1953 року). Партверхівка поспішила знищити навіть саме слово «ГУЛАГ», лиховісний зміст якого став на той час уже відомий за межами СРСР.

Восени 1956 року було визнано недоцільним подальше існування виправно-трудова таборів ГУЛАГу і у зв'язку із цим вирішено реорганізувати їх у «виправно-трудова колонії». Ніякої офіційної постанови про це не було опубліковано й невідомо, ким було прийняте це рішення. 3 жовтня 1956-го року і до квітня 1957-го «реорганізований» ГУЛАГ перебував у віданні Міністерства юстиції СРСР під новою вивіскою: «виправно-трудова колонії» або «учреждений» (ИТУ, «установ» ВТК). З тих пір термін «установа» вживається для маскування таборів: в СРСР немає більше ні ГУЛАГу, ні таборів. Ні ув'язнених – тільки «установи» і «засуджені»!

(Жак РОССИ. Справочник По ГУЛАГу. В двух частях, Часть I. Издание второе, дополненное. Текст проверен Натальей Горбаневской. – Просвет, 1991, стр. 91-94 и часть II – стр. 346, 448-449).

КАРЦЕР

Карцер – теж, що й ШІЗО, штрафний ізолятор. Форма додаткового покарання в'язнів за порушення режиму. Запроваджена Тимчасовою інструкцією НКЮ 1918 року. Утримання під замком, нари опускаються на 8 годин, без постілі, робота в закритому приміщенні. Прогулянка, листування, отримання пакунків і побачення заборонені. Покарані ШІЗО без виведення на роботу одержували гарячу страву без жирів і цукру раз на дві доби. Щодня – 300 грамів хліба і окуп. Максимум – 15 дів. Однак були випадки кількарізного заборонення в ШІЗО одразу після виходу.

ПКТ, ПРИМІЩЕННЯ КАМЕРНОГО ТИПУ, «ОДИНОЧКА»
Форма додаткового покарання в'язнів особливого режиму. Запроваджена в кінці 50-х років. У ПКТ в'язня утримували одного до одного року. Робота – в камері, прогулянка (30 хвилин) у дворику, харчування – за зниженою нормою, отримання пакунків і побачення – заборонені. Можна написати одного листа на два місяці. Купівля додаткових продуктів («ларьок») – на 2 карбованці на 1 місяць.

ВАХТАНГ КІПІАΝІ:

Тільки в одному 1973-1974-му навчальному році у Львівському університеті було завербовано 32 агента

КГБ, а у Політехніці – 43. І це на додачу до існуючих. Цим людям зараз під сімдесят років. І ніхто з них не знайшов сил за тридцять років свободи про цю невідому сторінку своєї біографії розповісти. І так було у кожному виші, кожному цеху, кожній військовій частині, кожній футбольній команді, кожній газеті і кожній філармонії. Як мало ми знаємо насправді про нещодавнє минуле...

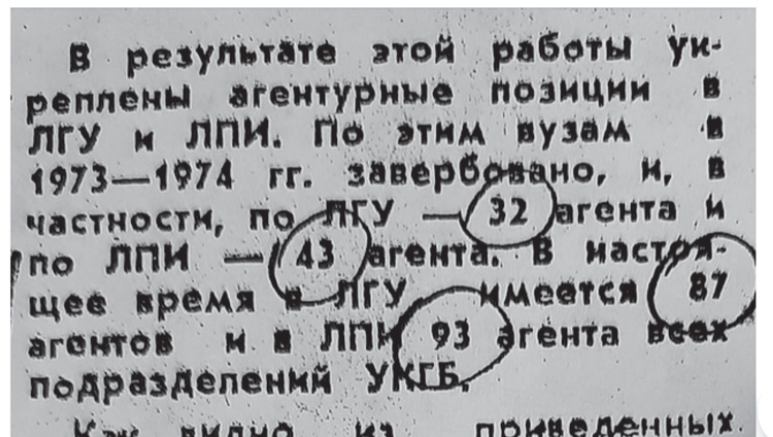
ДОВІДКА: широко відомий український письменник і журналіст.

УКРАЇНЬСЬКА ПРОЩА ДО СОЛОВЕЦЬКОЇ ГОЛГОФИ
31 по 11 серпня 2007 року в черговий раз українська делегація взяла участь у конференції та заходах,

Вахтанг Кіпіані
15 год · 3

Тільки в одному 1973-1974-му навчальному році у Львівському університеті було завербовано 32 агента КГБ, а у Політехніці – 43. І це на додачу до існуючих. Цим людям зараз під сімдесят років. І ніхто з них не знайшов сил за тридцять років свободи про цю невідому сторінку своєї біографії розповісти. І так було у кожному виші, кожному цеху, кожній військовій частині, кожній футбольній команді, кожній газеті і кожній філармонії. Як мало ми знаємо насправді про нещодавнє минуле.

приурочених до річниці початку Великого терору 1937 року. З нагоди 70-річчя цієї сумної події маршрут походу проліг через Медвежогірськ-Соловки-Сандармох (Російська Федерація). Вперше пам'ять полеглих була вшанована 27 жовтня 1997 року. Тоді в Сандармох їздили Лариса Крушельницька, Іван Драч, кобзар Микола Литвин, священик Павло Боханяк. Всі наступні щорічні поїздки організовувалися переважно на громадських засадах. Відповідальність за проведення цього річного заходу взяв на себе Український інститут національної пам'яті.

У складі делегації з числа дослідників жертв сталінських репресій, колишніх в'язнів, представників громадськості та журналістів мені випала відповідальна місія своєю участю вшанувати пам'ять тих, які закінчили свій життєвий шлях на Соловках в умовах нещадного терору...

Одним із перших українців майже 250 років тому свій страдницький шлях від запорізького краю до вікування на віддаленому в дві з половиною тисячі кілометрів приполярному острові безповоротно пройшов останній кошовий отаман Запорозької Січі Іван Калнишевський. Справжньою голгофою для тисяч українців стали Соловецькі острови за часів безбожного більшовицького режиму 20-х і 30-х років двадцятого століття. 25 травня 1920 року на Соловках засновано табір примусових робіт, на початку червня 1923 року прибула перша партія в'язнів. 13 жовтня 1923 року було створено Соловецький табір («лагерь» російською) примусових робіт особливого призначення (СЛОН), своєрідну рабовласницьку імперію на величезній території, що охоплювала Мурманську і Архангельську області. Підневільний контингент на той час складався з тих революціонерів, що стали в опозицію до більшовиків, з офіцерів білих армій, священнослужителів, представників інтелігенції... У 1937-39 роках СЛОН перетворюється в СТОН (скорочення російськомовної назви «Соловецька в'язниця («тюрьма») особливого призначення»).

(ЦІ ТЕКСТИ взяті із книги «МІЖНАРОДНИЙ біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР», том 1 «Україна», частина 2», яку видала у 2006-му році в Харкові Харківська правозахисна група (ХПГ), її учасники – Євген ЗАХАРОВ і Василь ОВСІЄНКО). Подані під заголовками матеріали розміщені відповідно, починаючи з першого й далі, на таких сторінках: 888-891, 912, 946.

А також – сторінка у ФБ українського журналіста й письменника Вахтанга КІПІАΝІ і (матеріал народного депутата України першого скликання і правозахисника Миколи КОРОБКА «Українська проща до Соловецької голгофи») – газета «Промінь Просвіти» (число 16-те за серпень 2007 року).

ПРО УКРАЇНСЬКИХ ТВОРЦІВ-МУЧЕНИКІВ

Вони обоє (і Валеріян Підмогильний, і Борис Мозолевський) жили у різні часи, але обоє – в Радянському Союзі. Про першого літературознавця Юрія Лавріненка у антології «Розстріляне відродження» написав, що «такого доробку було цілком досить, щоб заробити собі в умовах Заходу власну віллу, а в умовах підневольної Москві України – тюрму і смерть». А другий був замучений постійною загрозою відправлення його за свою творчість і громадянську позицію «в табори Мордовії» та вкрай виснажливою роботою (про це він сам писав), якою його постійно завантажували, а ще – постійно принизливим ставленням до нього як до українця з боку багатьох владців. Але найважливіше – це те, що кожен із них у своїх складних

життєвих умовах, долаючи різні перешкоди, створив. Тим більше, що цього року ми відзначаємо ювілейні дати з дня їх народження. Валеріану Підмогильному – 120 років, а Борисові Мозолевському – 85. І таких творців-мучеників, високих, сильних духом і світлих, Україна дала світові чимало.

Однак головна мета і цього коротенького вступу до публікацій про них, і викладення самих публікацій – це аби якомога більше українців читали їхні творіння й отримали в результаті дуже цінний досвід для обрання орієнтирів у своєму житті. А ще – аби зрозуміли, що легко і без напруження живеться лише тим, які звикли зазвичай не напружуватись і глибоко не замислюватись над життям, споживати й

розважатися, а не створювати щось справді велике й високе, і долаючи численні перешкоди, – у співтворчості з Богом.

До вашої уваги, наші шановні читачі, коротка літературна розвідка про життя й творчість Валеріяна Підмогильного літературознавця Юрія Лавріненка. Вона передрукована із його книги «Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933», виданої 1959-го року, до якої ми вже зверталися у минулому числі нашої газети. А для того, аби розповісти про Бориса Мозолевського, використано книгу «Борис Мозолевський. Поезії», яка вийшла у видавництві «Темпора» в 2007-му році. Тут частково процитовано вступ під заголовком «Шлях до себе», а також – післямова його дружини Віри Мозолевської «Пливе в печаль дорога пізня...»

Валеріян ПІДМОГИЛЬНИЙ

Визначний белетрист 1920-их років і неперевершений досі перекладач на українську мову класиків французької прози, письменник-інтелектуал, твори якого подають чималий матеріал для пізнання психології людини часів революції і після неї.

На вершину літератури свого часу вибився він із глухого села Чаплі на Катеринославщині, де родився (1901) і виріс у родині селянина, що завідував маєтком місцевого поміщика. Попри виключний потяг до науки, не міг через обставини революції здобути формальну вищу освіту, закінчивши тільки реальну школу (1918) та пару курсів університету. Зате весь свій вільний час з подиву гідною самодисципліною і працьовитістю посвячував самоосвіті, досконало ознайомився із західно-європейськими літературами, повністю опанував французьку мову, цікавився літературою із психології і філософії.

1919-20 роки Підмогильний вчителював у Катеринославі і Павлограді, а 1921 – у Ворзелі під Києвом, де одружився з донькою місцевого священика Катрею Червінською. Швидко ставши відомим письменником, він переходить на редакційну працю в Києві (видавництва «Рух», ДВУ, «Книгоспілка», а пізніше співредактор ліпшого тоді літературного журналу «Життя й Революція»).

У Києві Підмогильний став однією з провідних фігур літературного життя, утворивши в 1924 році літературну групу «Ланка» (він, Євген Плужник, Тодосій Осьмачка, Григорій Косинка, Антоненко-Давидович, Марія Галич), яка (після виходу з неї Осьмачки і вступу Фальківського, Тенети, Багряного) перетворилась 1926 року на «Марс» (Майстерня Революційного Слова). 1922 року, на знак протесту проти затиску української літератури московськими чиновниками на Україні, Підмогильний організував демонстрацію, що змусила окупантів піти на поступки: він, Осьмачка і ще декілька колег видрукували за кордоном (у видавництві Оренштейна і в журналі «Нова Україна») ряд своїх творів, причому Підмогильний одверто вказав у радянській пресі на мотиви такого вчинку (див. ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ, 1923, ч.2). 1928 року Підмогильний відвідав Париж, Прагу і Берлін.

На 1930 рік Підмогильний, що почав друкуватися 1919 року, мав за собою уже сім книжок оповідань (...) і НЕВЕЛИЧКА ДРАМА (журнал «Життя й Революція» за 1930 рік; вперше окремою книжкою видано в Парижі 1957 за ред. Юрія Бойка-Блохіна)...

Такого доробку було цілком досить, щоб заробити собі в умовах Заходу власну віллу, а в умовах підневольної Москві України – тюрму і смерть. Після 1930 року Підмогильного з політичних мотивів усувають з редакції «Життя й Революція» та не допускають до друку його творів. Тоді Підмогильний переходить виключно на переклади – йому належить в українській літературі слава піонера перекладача майже всього Анатолія Франса та багатьох шедеврів Бальзака, Мопасана, Стендаля. Рятуючись від злиднів і переслідувань, Підмогильний переїжджає 1932 року до Харкова, тоді столиці УРСР, але після вбивства Кірова його заарештовують десь коло 3-4 грудня 1934 і засилають на російську каторгу на далеку північ, де по ньому зразу ж пропав слід. Людина хоч і зовсім молода, але виснажена постійною напруженою працею – він, мабуть, скоро помер у концтаборі від надміру фізичної праці та голоду.

У страшних рамках цієї передчасно обірваної суцільної біографії (на 33 роки життя – 10 років літературної праці, 4 роки чекання арешту й смерти за ту працю) живе проте на весь трагічний розмах доби інтенсивна, зряча, замкнена в собі душа, відповідальна за свій час людина, що мала силу протистояти тискові окупаційного режиму і скинути з плеч тягар провінціалізму забутої Богом країни та вийти на простір європейського духу.

За коротких десятих років Підмогильний динамічним темпом пройшов від етнографічного натуралізму й імпресіонізму перших своїх оповідань до експресіонізму («Іван Босий», «Військовий літун», «Третя революція» та інші твори 1920-26), далі в романі «Місто» показав себе майстром точної реалістичної прози, а в останньому більшому творі «Невеличка драма», як слушно зауважив Юрій Шерех (Шевельов) – Підмогильний, залишаючись реалістом, дає передсмак екзистенціалізму (Юрій Шерех. «Білок і його забурення». УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ГАЗЕТА, Мюнхен, 1957, ч. 9).

Пізніший тон творів Підмогильного – песимізм і скептицизм. Скептицизм і песимізм супроти людини, супроти самого себе, супроти всесвіту. Часом цей тон зраджує неглибоке дно (але Андреса чи Пшибишевський), але справжня природа його не у розпачливому самовичерпанні, не в негачії всього і вся, а в чомусь іншому. Це тверезий скептицизм-песимізм письменника, що бачить неспроможність, поразку, приреченість людини свого часу. Бачить – і все ж уперто без надії змагається до кінця, щоб з холодним, тяжко вибореним спокоєм прийняти й благословити смерть – як високий життєвий закон. Така постава вимагає сили і напруги. Слушно сказав про Підмогильного 1920-26 років тодішній поет і критик М. Долєнго: «важке напруження лежить, як важкий тягар, на всіх боках творчості цього талановитого, своєрідного, цікавого та одноманітного белетриста».

Проти чого і для чого це тривале протистояння без надії? Походить воно з «чотирикутника смерті» української революції, в якому перемелювався (часто – на м'ясо) українська людина. Живиться вона невідлеглістю сірій казармі московського комуністичного тоталітаризму, що несе спорожняння і автоматизацію життя людини. Автоматичним і порожнім бачить Підмогильний життя індустріального суспільства, в якому людина бігає і механічно, мов амортизований деталь машини, випадає в смерть. Механічність запанувала скрізь – у революційній боротьбі, в розстрілах, у сумлінні, яке, мов гумовий мішок, здатне вмістити найбільше зло, механічність навіть у коханні юнаків, що несуть на собі тавро невчасної старечості... Сірість, нудота. Порожня людина стоїть у по-

рожнечі. І тоді встає одно-єдине справжньо значуще явище, що може щось змінити – смерть. Підмогильний, взагалі далекий від романтичного збурення й орнаменталізму, також і смерть малює спокійно, без гістерії. Вона ж бо після всього пережитого – найлогічніша з усіх подій.

Очевидно, що людина, яка так гостро відчуває і схоплює спорожняння життя і смерть, мусить бути ані порожня, ані мертва. Скільки живого тепла показує Підмогильний в овіянім гумором образі діда неписьменного, Якіма, що цілує «Капітал» Карла Маркса, взявши його за Біблію; яке полум'я глибокої селянської невідлеглості і віри дихає від Івана Босого!.. Але Підмогильний свідомо стримував себе від таких «ухилів». Він хотів бути препаратом лише того певного типу, який у його час тільки родився, але який (Підмогильний передбачив це) завтра стане панівним і самоочевидним.

У романі «Місто» нема імпресіоністичного відчаю і напруги попередніх творів Підмогильного, які здаються нам більш сильними й оригінальними. Роман змальовує (в запозиченій манері Бальзака чи Мопасана) молодого українського селянина, що завойовує місто Київ. Читаючи цей твір, ще раз переконаємось, на головному героєві Степанові Радченкові, що в радянському «соціалістичному» місті зникають ліпші і розвиваються гірші прикмети сільської природи. Підмогильний, однак, не піднімає цей епохальний матеріал і тему до рівня адекватного мистецького образу і проблеми; навпаки, він затушкує їх, підносячи в кінці роману на якусь вершину образ Радченка. Можливо, ця невдача була наслідком компромісу з цензурою, або ж власної політичної тенденції автора – прославити завоювання міста українським елементом села, що справді належало до видатних історичних непроминального значення фактів 20-их років.

В романі «Невеличка драма» знову вириває первісна головна тема Підмогильного – випрошення людини й життя від усього глибокого змісту, глузду й краси, але тепер вона подана на матеріалі людини «доби соціалістичної реконструкції» і вивершена до кінця в психологічно-філософському пляні. Герой роману – радянський спеціаліст з біохемії, зводить усі процеси життя, усі духові процеси людини до біохемічних процесів у клітинах, поза якими його ніщо не захоплює – ні Бог, ні людина, ні мистецтво, ні жінка. Його «філософія» – жадливо нудна, це духовий порожняк. Але й протилежна йому вдачею героїня, що через увесь роман так палко і глибоко кохає біохеміка, переживши крах любови... спокійно засинає. Сам роман написаний сухо, бо він про людей раціоналістично сухих, або таких, що їх суспільний клімат СРСР тільки-но ще висушує.

Як і багато його колег-письменників 20-их років, Підмогильний за десять даних йому долею років тільки встиг пройти свою власну добре підготовлену школу. Та саме в час, коли він, озброєний майстерством слова і досвідом, мав розгорнути повню своїх сил, прийшов із Москви диктат писати во славу партії «порожніх людей» і випорожнення людей. Він замовк; коли ж йому надокучали, чому він не пише – відповідав: «Я не знаю, що писати». Він ішов весь час тільки по затіненій стороні вулиці – так міг чіткіше і спокійніше бачити вулицю життя свого часу. Цього бачення боялися ті, хто прислав із Москви список українських радянських письменників, призначених на фізичне знищення. Одним із перших у тому списку стояв – Валеріян Підмогильний»

Юрій ЛАВРІНЕНКО.

(Закінчення – на 4-й сторінці)

ПРО УКРАЇНСЬКИХ ТВОРЦІВ-МУЧЕНИКІВ

(Продовження. Початок на 3-й сторінці.)

ШЛЯХ ДО СЕБЕ

Я належу до коління, серця якого ще в пуп'янку переїхало оте страшне колесо однієї з найстрашніших воєн, покоління, якому не довелося знати своїх батьків. Було нам по вісім років, коли ми разом з худенькими нашими мамами, підтягнувши розпухлі від макухи і висівок животи, запрягалися в плуга, щоб нагодувати і відновити країну. Дитинства у нас не було, – ми жили горем свого великого народу, його перемогами й звершеннями. Ці обставини спонукали нас дуже рано ставати на самостійний життєвий шлях. Підсвідомо нами завжди керувало відчуття: коли не ми, то хто ж?..

Не буду зупинятися на всіх колізіях, які поступово формували з мене поета. Скажу лише, що, на щастя моє, дуже рано зійшло на мене провидіння (мабуть, воно витало наді мною ще із недитячих років мого дитинства): поетом можна стати тільки тоді, коли всім своїм еством прилучишся до життя своїх майбутніх читачів. Відтак – «на двадцятому році я зробив розворот й повела мене доля на завод, в кочегари, щоб достоту збагнути, чим живе мій народ». До невеселих думок на вернули мене мої кочегарні університети... Заочно я закінчив історико-філософський факультет КТУ ім. Т.Г. Шевченка і почав їздити до археологічних експедицій. І чи дійсно таким жагучим було моє бажання пізнати основи світу цього, чи просто прийшов я до археології пізно, збагачений великим життєвим досвідом, але несподівано

чення. Так вимріяв і вистраждав я тоді собі свою Товсту Могили і, не маючи ні коштів, ні матеріальних засобів, спровокував її розкопки. Можливо, справді є на світі Бог, можливо, то горіння моє обернуло на золото звичайну глину, але зухвальство моє було винагороджене царською пектораллю, звістки про яку за лічені дні полетіли весь світ. Замість Мордві я потрапив до Інституту археології АН УРСР, до якого мене поспішно зарахували заднім числом. Я повинен був, я не мав права не розказати людям тепер про високе небо скіфської давнини. І тут я розкрив рота для розповіді – і зацікавив.

З дитинства знав я, з якою зневагою зустрічають земляки мої людей, що на кілька місяців поїхали до міста, повертаючись, розмовляють вже не тією мовою, якою вчила говорити мама. Моя мама не дожила до цього сорому, – важка праця і злидні дуже рано звели її до могили. Але ось тепер, коли маю я розмовляти вже з іншою мамою – землею своєю, що народила мене для справдження найсакральніших надій, людьми її, без яких нулем залишився б я під цим небом, – розкрив рота і зацікавив: де ж позичити очі мені, щоб звернутися до них не маминою мовою?..

І тепер, коли праця моя здобула вже визнання серед людей, бачу я, що тільки завдяки слову, навченому мамою, і зміг я торкнутися тих загальнолюдських, духовних глибин, прилучення до яких власне і робить людину – людиною. І коли мої доброзичливці даються диву: як, дійшовши отаких відкриттів, ти свідомо обмежуєш їх поширення виключно україномовним читачем? – я тільки тихо хитаю головою: Боже, Боже, за віщо ж ти так важко покарав сиріт своїх?..».

Борис МОЗОЛЕВСЬКИЙ

ПЛИВЕ В ПЕЧАЛЬ ДОРОГА ПІЗНЯ...

«...Його зарахували співробітником до Інституту археології, і він пройшов шлях від лаборанта до молодшого наукового співробітника. На цій посаді його утримували б, мабуть, до скону, аби Борис не бунтував. Взявши собі за правило все доводити до кінця і вкладати душу в те, що робив, Борис ретельно виконував усе, що доручали. За шість років роботи в Інституті він опублікував 29 наукових статей, монографію, провів 7 експедицій, написав звіти за ними, зробив 5 доповідей на конференціях. Всі ці роки виконував обов'язки відповідального секретаря скіфознавчих збірників, був членом Спілки письменників – писав вірші, виступав де тільки міг, популяризує чи досягнення археологів. До того ж, його призначили головою виставкового комітету інституту – і він готував численні виставки – республіканські й зарубіжні. За кордон їздили інші, виставляли його знахідки, а сам Борис, як «неблагодатний», не мав на це права. Можна (скоріше, не можна) уявити, які почуття в його емоційній душі викликала ця несправедливість. Він, приміром, готує виставку своєї пекторалі і знахідок з Товстої Могили – інший «достойник» її представляє світові. Мозолевському залишається тільки благословляти свої важкі здобутки. 9 травня 1972 р. він фотографує пектораль на лузі, у квітучому яблуневому саду: «За чотирма музейними

стінами більше такого привілля вона не знатиме. А сьогодні вже переддень від'їзду Пекторалі до Америки. І їдеш ти без мене. Щастя ж тобі, золота моя доно, у твоїх веселіх мандрах!». Виконуючи таку непомірну роботу в інституті, Борис дійшов майже до відчаю. У 1977 р. він пише гостру заяву на ім'я директора інституту І.І. Артеменка, Б.Є. Патона та секретаря правління Спілки письменників В.П. Козаченка. У ній він звинувачує директора за непомірні навантаження: «Я совершенно подорвал здоровье, потерял семью, забыл о родных и близких, единствен-

у ранних його віршах...

До Києва Борис завжди повертався неохоче. Йшов і жалівся Базавлукові, «щирому порадинику у самоті»:

**Не знаю, що робити завтра маю,
Не знаю, на яку чекать біду,
Чи знов на службі облизня піймаю.
Чи під ножами смерть свою знайду.**

**Чи стане сил не стати на коліна,
Не впасти, не зламатись на вітрах?
Чи в Києві нову весну зустріню,
Чи, може.**

Вже в Мордовських таборах?

З останньої експедиції 1992 року Бо-

ное, что я вижу в жизни, – это работа. Тем не менее, Вы сочли возможным назвать меня лодырем. Вы меня больше не отпускаете в экспедицию, считая методы моей работы почему-то «партизанскими», забывая при этом, что в значительной степени благодаря именно этой работе, в которую я вложил все свои силы, знания и умения, перед Вами сегодня открываются в республике все двери...».

Він був і поетом-особистістю, і вченим-особистістю. Особистістю талановитою, багатогранною, самодостатньою. Його вірші лягали абсолютно ідентичним підтекстом до його наукових шукань, філософських роздумів, громадянської позиції. Його талант був самобутнім, унікальним і визначався передусім його патріотичним еством... Він готується до захисту дисертації, звертається до членів вченої ради: «Правилами ВАКУ право захищати дисертацію мовою тієї чи іншої республіки надається тільки спеціальним рішенням вченої ради на прохання дисертанта. Але я вважаю непризливим для людської гідності у себе на батьківщині просити у будь-кого дозволу говорити рідною мовою. Оскільки мені до того ж достеменно відомо, що всі члени вченої ради, мої вельмишановні опоненти і колеги, прекрасно розуміють українську мову, я прошу лише пробачення за цей короткий вступ».

Потрібна була неабияка мужність для подібних ультимативів.

Колись колеги-поети звинувачували Бориса в тому, що писав вірші не українською. Цей докір він сприймав як дуже глибоку образу. Однак звук вимагати тільки від самого себе, наполегливо працював над собою, шліфував своє слово, працюючи із словниками, довідниками, практикумами. Зрештою його українське поетичне слово зазвучало так само гостро, емоційно і, що дуже важливо, точно, як і російське

рис повернувся зовсім хворий. Всю зиму працював над докторською дисертацією «Етнічна географія Скіфії». Надрукував близько 200 сторінок, а весною почалися лікарні. Сказав приречено: «Не встиг!». У вірші «Скарб» Борис звертається до долі з проханням відкрити йому:

**Чим пращурі наші
Жили на землі?
Яви, мені, доле,
Іх знає, їх тавро!**

Ніби почувши, доля відкрила йому майже все. Упродовж понад 20 років виснажливих розкопок, пошуків, жадібно допитливості, накопичення знань явила йому долю скарби, здивувала шедеврами світового мистецтва, відкрила доступ до розуміння філософії пращурів. Однак пожаліла часу для осмислення, узагальнення, систематизації багатой інформації, що її несли незліченні знахідки.

21 червня 1993 р. на лікарняному ліжку, ледь стримуючи хвилювання, Борис вимовив: «Сьогодні – велике свято! День пекторалі». Підборіддя його тремтіло...»

Віра МОЗОЛЕВСЬКА

На світлинах : на 1-й стор Валеріян Підмогильний, фото – за посиланням: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/author.php?id=87> і Борис Мозолевський, фото – за посиланням: https://www.dnipro.lib.dp.ua/image/catalog/Komp_A/f6.jpg; на 3-й сторінці – Валеріян Підмогильний. Фото – за адресою: <https://galinfo.com.ua/media/gallery/intxt/k/s/ksk1549462159tiu.jpeg>

На 4-й сторінці - Борис Мозолевський. Світлина розміщені за посиланнями: <https://uahistory.com/wp-content/uploads/2016/09/mozolevsky.jpg> та <https://pkrv.dp.gov.ua/news/do-dnya-narodzhennya-borusa-mozolevskogoyaskifskuy-carpohovanuy-u-gerrah-1327>

Підготував Сергій ЗІНЧЕНКО

для мене скіфські кургани один за одним почали відкривати переді мною свої таємниці, втілені у найвитонченіших витворах золотарства. Проте перша ж моя спроба розрахуватися із кочегарством і всерйоз зайнятися археологією закінчилася тим, що внаслідок чергового читання віршів на одному з людних вечорів я знову опинився біля топки. Незважаючи навіть на сприяння КДБ, що прагнуло «настановити мене на шлях істинний», три роки прожив я за вельми непевним статусом: щоліта виїздив у степ на чолі археологічної експедиції, на зиму ж змушений був знову повертатися до кочегарки. І коли зашморг вже зовсім мав зійтися навколо моєї шиї і мені світило на кілька років помінати клімат, збагнув я, що врятувати мене може тільки відкриття світового зна-